

เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยระบบการศึกษาไทย: การศึกษากับการไม่มีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศ

สมเกียรติ วันทะนะ

บทนำ

ระบบการศึกษาเป็นเรื่องที่เราไม่อาจแยกพิจารณาออกเป็นเอกเทศจากระบบสังคมรวมทั้งยุทธศาสตร์ที่สังคมนั้น ๆ ใช้เป็นแนวทางพัฒนาได้ (Bennett, 1978, 8) ดังนั้นในการวิเคราะห์ระบบการศึกษาไทย จึงต้องกล่าวถึงลักษณะระบบสังคมไทย และยุทธศาสตร์การพัฒนาของสังคมไทยเสียก่อน เพราะการเข้าใจลักษณะระบบสังคมไทยและยุทธศาสตร์การพัฒนาของสังคมไทยต่างกัน จะทำให้มีการมองปัญหาการศึกษาไทยต่างกัน ซึ่งหมายถึงข้อสรุปที่ได้ก็จะแตกต่างกัน และถ้ายังมีข้อเสนอแนะช่วยแล้วข้อเสนอแนะก็อาจแตกต่างกันคนละทิศละทางได้

ในบทความนี้ ผู้เขียนมองปัญหาการศึกษาของไทยจากทัศนะแบบครอบคลุมทั้งหมด (Holistic Approach) กล่าวคือ ถือว่าการศึกษาเป็นระบบย่อย (Subsystem) อันหนึ่งของสังคมที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (Interdependent) กับระบบย่อยอื่น ๆ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งก่อตัวและคลี่คลายมาในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสังคมนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการศึกษามักจะถูกกำหนด (มากกว่าเป็นตัวกำหนด) โดยระบบเศรษฐกิจการเมือง

อย่างไรก็ตาม เป็นไปไม่ได้ที่บทความหนึ่ง ๆ หรือแม้แต่หนังสือเล่มหนึ่ง ๆ จะกล่าวถึงปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อระบบการศึกษาของสังคมหนึ่ง ๆ ได้ครบถ้วนหมด บทความนี้จึงมุ่งเสนอภาพของระบบการศึกษาของไทยในแง่ของภาพรวมอย่างกว้าง ๆ (Overview) เท่านั้น ยิ่งกว่านั้น แม้จะจำกัดบทบาทใน

* บทความนี้เป็นบทสรุปย่อเอกสารผลการวิจัย อันเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทไทย” ผู้เขียนขอขอบคุณ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคม (United Nations Institute for Social Development : UNRISD), องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO), สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้สนับสนุนโครงการวิจัยดังกล่าว.

การเสนอภาพกว้าง ๆ เท่านั้นก็ตาม ก็ยังมีปัญหาในเรื่องช่วงระยะเวลาการคลี่คลายของระบบการศึกษาที่จะนำมาเสนอด้วยว่าจะครอบคลุมระยะเวลาที่ยาวนานหรือสั้นเพียงใด สำหรับบทความนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงระบบการศึกษาไทยปัจจุบันโดยจะไม่ถอยหลังไปไกลกว่า พ.ศ. 2504 นอกจากบางส่วนของทวิเคราะห์ที่อาจจะพาดพิงไปถึงบ้างในข้อปลีกย่อยเพราะฉะนั้น “ปัจจุบัน” ในที่นี้จึงเป็นเรื่องราวของการศึกษาไทยในสองทศวรรษของ “ยุคพัฒนา” (2501–2524) เป็นสำคัญ

1. ลักษณะสังคมประเทศไทย 2504–2524

การที่จะเข้าใจลักษณะสังคมประเทศไทยปัจจุบันให้ชัดเจนต้องเข้าใจยุทธศาสตร์การพัฒนาของสังคมไทยในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาเสียก่อน เพราะลักษณะสังคมปัจจุบันเป็นผลมาจากการคลี่คลายของยุทธศาสตร์การพัฒนาตั้งกล่าว

1.1 กล่าวโดยส่วนรวม ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาเป็นแบบทวิลักษณะ (dualistic development model) ซึ่งหมายความว่าในแผนพัฒนา ฯ ทั้ง 4 แผน (แผนที่ 1 พ.ศ. 2504–2509, แผนที่ 2 2510–2514, แผนที่ 3 พ.ศ. 2515–2519 และแผนที่ 4 พ.ศ. 2520–2524) รัฐให้ความสำคัญแก่เขตเมืองและการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยหวังให้เป็นภาคนำทางเศรษฐกิจในการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาในต่างอื่น ๆ ตามมา แต่แผนดังกล่าวไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการเกษตร นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่ารายจ่ายเพื่อพัฒนาการเกษตรไม่ได้สัดส่วนกับภาระภาษีที่ตกอยู่กับเกษตรกร (เอกสิทธิ์, 2525, 56–69)

1.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบนี้ มีเป้าหมายอยู่ที่การขยายอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจส่วนรวมแต่เพียงอย่างเดียว (แผน ฯ 5, 3) ซึ่งว่าไปแล้วก็ดูเหมือนว่าจะประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่คาดไว้ กล่าวคือ

เศรษฐกิจไทยได้ประสบผลสำเร็จในการขยายและกระจายฐานกำลังการผลิตแทบทุกสาขาไปอย่างกว้างขวาง ช่วง 20 ปีนี้ฐานเศรษฐกิจและรายได้ประชาชาติได้ขยายขึ้นกว่า 14 เท่าตัว คือจากฐานเศรษฐกิจที่มีมูลค่าการผลิตเพียง 60,000 ล้านบาทในปี 2504 มาเป็น 817,000 ล้านบาท ในปี 2524 ในขณะที่รายได้เฉลี่ยต่อบุคคลของคนไทยได้เพิ่มขึ้นถึง 8 เท่าตัวในช่วงเดียวกัน คือจาก 2,200 บาท ต่อคนในปี 2504 มาเป็น 17,200 บาท ต่อคนในปี 2524 ส่วนมูลค่าการส่งออกสินค้าและบริการของไทยได้เพิ่มขึ้นกว่า 16 เท่าตัว คือจากมูลค่าการส่งออกเพียง 9,900 ล้านบาทในปี 2504 เพิ่มมาเป็น 163,000 ล้านบาทในปี 2524 เป็นต้น

ทั้งหมดนี้นับเป็นพลังอันสำคัญที่ช่วยผลักดันระดับฐานะเศรษฐกิจไทยให้พ้นจากประเทศที่มีรายได้ต่ำเข้ามาอยู่ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาที่มี “รายได้ปานกลาง” แล้วในปัจจุบัน และใน 5 ปีข้างหน้า หากได้มีการปรับโครงสร้างและเพิ่มประสิทธิภาพเศรษฐกิจ ตลอดจนจัดให้มีการฟื้นฟูฐานะทางการเงิน

และแก้ไขปัญหาการขาดดุลการค้ากับต่างประเทศได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 แล้ว เป็นที่เชื่อมั่นว่าฐานะเศรษฐกิจของไทยจะมั่นคงและก้าวไปสู่ “ประเทศกึ่งอุตสาหกรรม” ได้อย่างแน่นอน (แผนที่ 5, 1) และจะเป็นประเทศ “อุตสาหกรรมใหม่” (NIC: New Industrialized Country) ภายในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6 (แผน 5, 433)

1.3 อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์การพัฒนาครั้งกล่าวเมื่อมองอีกด้านหนึ่งแล้ว ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ที่เรียกว่า “พัฒนาการที่ไม่สมดุล” (uneven development) ขึ้นในโครงสร้างสังคมประเทศไทยขึ้นอย่างเด่นชัด จนแม้ฝ่ายวางแผนเศรษฐกิจและสังคมของรัฐก็ต้องยอมรับอย่างเปิดเผยว่า ผลของการพัฒนาและความเจริญทางเศรษฐกิจที่ผ่านมาได้เกิดขึ้นเฉพาะบางบริเวณหรือในพื้นที่บางส่วนของประเทศเท่านั้น กล่าวคือ ยังมีพื้นที่และประชาชนในชนบทอีกจำนวนมากที่ไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาที่ผ่านมา และยังมีความเป็นอยู่ที่ล้าหลังและมีฐานะยากจนอยู่อย่างเห็นได้ชัด ไม่น้อยกว่า 10 ล้านคน

1.4 ลักษณะของการพัฒนาการที่ไม่สมดุลดังกล่าวนี้ มีที่มาจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองของไทย ซึ่งเป็นสังคมทุนนิยมกึ่งพัฒนาและพึ่งพาระบบทุนนิยมสากลอย่างหนาแน่น (underdeveloped and dependent capitalist society)

ยี่สิบปีแห่งยุค “พัฒนา” นี้ สังคมไทยถูกชักนำเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลกภายใต้การแบ่งงานทำระหว่างประเทศแบบใหม่ (สุธี, 2525, 17) ซึ่งเริ่มด้วยการเปิดให้นายทุนต่างชาติเข้ามาทำการลงทุนโดยตรง, มีการส่งเสริมการลงทุนอย่างเป็นระบบ, องค์การระหว่างประเทศของโลกทุนนิยมเข้ามามีบทบาทในการเสนอให้รัฐบาลไทยปรับปรุงโครงสร้างและนโยบายเศรษฐกิจเพื่อ (ให้การใช้จ่ายของรัฐบาลทุ่มไปที่การสร้างทุนพื้นฐานของสังคมและสาธารณูปโภคต่าง ๆ) ทอบสนองต่อการขยายตัวของทุนนิยมศูนย์กลาง, และบรรษัทข้ามชาติเข้ามามีบทบาทต่อเศรษฐกิจไทยมากขึ้นเป็นต้น

ในแง่ของการ “พึ่งพา” (dependent) นันมีปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดคือ

ก. การพึ่งพาการนำเข้าของสินค้าประเภททุน ที่จะนำมาใช้ในการผลิตภายในประเทศทั้งนี้ เพราะช่วง พ.ศ. 2504-2514 เป็นช่วงที่รัฐบาลใช้นโยบายการผลิตสินค้าเพื่อทดแทนการนำเข้าเป็นเป้าหมายการพัฒนาอุตสาหกรรม (Somsak, 1981) และเมื่อ 7-8 ปีที่ผ่านมา การเพิ่มขึ้นของราคาพลังงาน วิกฤตการณ์ด้านการเงินระหว่างประเทศ ภาวะเงินเฟ้อ และภาวะเศรษฐกิจชะงักงันของโลกได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยอย่างมาก ทั้งนี้เพราะมีการพึ่งพาการนำเข้าพลังงาน สินค้าทุนและปัจจัยการผลิตหลายอย่างจากต่างประเทศในอัตราสูง

ข. การพึ่งพาด้านการเงินระหว่างประเทศ โดยเฉพาะการกู้เงินจากต่างประเทศของธนาคารพาณิชย์ ซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากที่มีมูลค่าประมาณร้อยละ 13.71 ของเงินสำรองระหว่างประเทศสุทธิในปี 2510 มาเป็นสูงกว่าร้อยละ 50 ในปี 2520 และสูงกว่า 100% ในปี 2522 ตามลำดับ (รังสรรค์, 2523, 101-2)

ตัวอย่างของการบงการทางกลไกการตลาดก็คือ เกษตรกรผู้ผลิตย่อย อันเป็นประชากรส่วนข้างมากของสังคมไทยปัจจุบัน ต่างตกอยู่ในวัฏจักรของการซื้อสินค้าสำเร็จรูปและยังรับการผลิตต่าง ๆ ในราคาแพง แต่กลับขายผลผลิตการเกษตรของตนได้ในราคาตกอยู่ตลอดมา

ส่วนตัวอย่างที่เด่นชัดของการจ้างเหมาแรงงานก็คือการที่บริษัท ซี.พี. หรือเจริญโภคภัณฑ์ ใช้อยู่อย่างแพร่หลาย ดังที่มีผู้รายงานว่า “ซี.พี. เริ่มต้นมีฟาร์มเป็นของตนเอง แต่ต่อมาก็ค้นพบว่า ไม่เป็นการประหยัด ที่จะต้องจ้างลูกจ้างมาทำงานในฟาร์มเหล่านั้น ดังนั้นจึงได้ใช้วิธีการทำสัญญากับเจ้าของฟาร์มเลี้ยงไก่ โดยเป็นผู้ให้เครื่องมือ อาหารสัตว์ รวมถึงลูกไก่แก่เจ้าของฟาร์มเหล่านั้นด้วย และเป็นผู้รับซื้อไก่ที่เจริญเติบโตแล้ว โดยให้ราคาหักจากค่าอาหารที่บริษัทเป็นผู้ออกให้...นั่นคือระบบการทำงานของบริษัท ซี.พี. ซึ่งได้ทำสัญญากับเจ้าของฟาร์มเลี้ยงไก่แบบหลาย ๆ พันราย ทั้งจะขยายไปในด้านหมูด้วย จากผลการศึกษาวิจัยในปี 2520 พบว่า ครอบครัวผู้ทำฟาร์มเลี้ยงไก่จำนวนประมาณ 85 เปอร์เซ็นต์ ในจังหวัดรอบ ๆ กรุงเทพฯ 5 จังหวัดอยู่ภายใต้การทำสัญญากับ ซี.พี. ทั้งหมด” (ข้าวจตุรต, 1 มิ.ย. 2525, 13) ซึ่งนี้หมายความว่า ซี.พี. กำลังแปรเปลี่ยนแรงงานอิสระของชาวนาไปสู่แรงงานอุตสาหกรรมการเกษตร โดยขึ้นตรงกับบริษัททั้งในด้านการเงินและด้านเทคโนโลยี (ข้าวจตุรต, 1 มิ.ย. 2525, 14) นั่นเอง

ตัวอย่างของการจ้างเหมาแรงงานแบบนี้ยังพบได้แพร่หลายทั่วไป ในธุรกิจการเกษตรอื่น ๆ หรืออุตสาหกรรมในครัวเรือนต่าง ๆ อีกด้วย เช่น สัญญาจ้างทำเฟอร์นิเจอร์, สัญญาจ้างเย็บเสื้อผ้า ฯลฯ เป็นต้น

ปรากฏการณ์ทำนองนี้อาจมองได้ว่าเป็นการที่ระบบทุนนิยมได้ก้าวเข้าไปครอบงำเศรษฐกิจก่อนหน้าทุนนิยมโดยอาศัยการบงการของทุนในรูปแบบ (formal subsumption of labour under capital, Marx, 1979, 1023) แล้วกล่าวคือ ถึงแม้ทุนจะยังไม่เข้าไปบงการกระบวนการผลิตของแรงงานโดยตรง แต่ก็ได้เข้าไปครอบงำให้ความเป็น “อิสระ” ของเกษตรกรผู้ผลิตอิสระต้องหมดไปแล้ว

อย่างไรก็ตามการบงการของทุนโดยรูปแบบนี้จะพัฒนาไปเป็น การบงการของทุนอย่างแท้จริง (Mal subsumption) หรือไม่? ผู้เขียนมีความเห็นว่าแนวโน้มดังกล่าวคงจะไม่ใช้สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการและอย่างกว้างขวางในเร็ว ๆ นี้แน่นอน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเส้นทางการพัฒนาของทุนนิยมในประเทศคือพัฒนาไม่จำเป็นต้องเป็นสายเดียวกันกับที่ประเทศ HICs ได้เคยเป็นมาแล้วเสมอไป

เส้นทางการพัฒนาของประเทศผู้มาที่หลังเช่นกรณีของ ไทยนี้จึงเป็นเส้นทางแห่งการตัดทวงผลประโยชน์ในสถานการณ์ที่ถูกครอบงำจาก HICs ของกลุ่มชนที่มีฐานะได้เปรียบทางเศรษฐกิจการเมืองในสังคมไทยปัจจุบัน ในอนาคตอันใกล้ พัฒนาการของสังคมไทยจะต้องคงลักษณะความด้อยพัฒนาของคนไว้อย่างหนาแน่นต่อไปอย่างแน่นอน ดังความห่วงใยของอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร ฯ ท่านหนึ่งที่ว่า “ปัญหาสำคัญที่คนไทยกำลังเผชิญอยู่ก็คือ ความแตกต่างทางเศรษฐกิจของคนในประเทศ อาทิเช่น ภาคอีสาน ประชาชนมีรายได้เฉลี่ย 3,000 บาทต่อปี แต่ประชาชนในกรุงเทพฯ ฯ มีรายได้เฉลี่ยปีละ

30,000 บาท รัฐบาลควรพยายามแก้ไขปัญหาโดยการเก็บภาษีจากคนรวยมาช่วยคนจน แต่ก็ทำไม่ได้ เกิดรัฐโหดมากมาย จนทำให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ที่ผิดธรรมชาติ...ความจริงประเทศไทยมีทรัพยากรมากมาย และแม้จะมีประสิทธิภาพการผลิตต่ำที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ก็ส่งพีชผลการเกษตรออกเป็นอันดับ 6 ของโลก ที่ยังยากจนเพราะยังใช้ทรัพยากรไม่เป็น ผู้มีผลประโยชน์ต่างพากันแย่งชิงเหมือนต้นทอง ไม่ว่าจะทำน้ำไม้ ทำเหมือง การประมง เหมือนกันหมด... รายได้จากผลผลิตก็ไม่ได้เข้ารัฐ หากแต่ตกอยู่ในมือของคนไม่กี่ตระกูล บางส่วนเข้ารัฐก็ต้องมาแจกในระบบราชการที่ไม่มีประสิทธิภาพและการคอร์รัปชัน นอกจากนี้ก็ไม่สามารถใช้เทคโนโลยีได้อย่างเต็มที่ด้วย” (อาดิติ, 2525, 11)

ข. ความคืบหน้าพัฒนาของสังคมประเทศไทยปัจจุบันมิใช่จะแสดงออกในทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังแสดงออกทางโครงสร้างทางการเมืองอีกด้วย

ระบอบการเมืองยังคงดำรงลักษณะเผด็จการไว้อย่างเหนียวแน่น มิใช่ว่ารูปแบบภายนอกจะโหมฆณาความต้องการเป็นประชาธิปไตยอย่างมากมายั่วชักชวนคนไทยก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาถึงสารัตถะของระบอบการเมืองแล้ว ก็พบว่ามันเป็นได้อย่างมากที่สุดก็เพียง “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” เท่านั้น

คั้งที่มีผู้กล่าวว่ระบอบฟาสซิสต์ใหม่ (Neo-Fascism) เป็นระบอบการเมืองเฮนคประสงค์ ที่พัฒนาขึ้นมาอย่างแพร่หลายในประเทศโลกที่สาม (Petras, 1979) กล่าวคือ

— ระบอบนี้สร้างเงื่อนไขสำหรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจขนาดใหญ่ในระยะยาว โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการส่งเสริมทุนนาชาติ จึงนับเป็นการสร้างเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อภาวะขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกให้เข้ามาในดินแดนของประเทศหนึ่ง ๆ อย่างใกล้ชิด

— ระบอบนี้อ้างว่าตนเป็นผู้ปกป้องผลประโยชน์ของชาติโดยโฆฆณาสิทธิความมั่นคงแห่งชาติ มีการขยายตัวของใช้กำลังอำนาจและความรุนแรงกับประชาชน ในหลายรูปแบบ อาทิ การข่มขู่คุกคาม, การกวาดล้าง, การไม่สนับสนุนแต่ควบคุมการจัดตั้งองค์กรประชาชนทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็สหพันธ์-ชาวนาชาวไร่ สหภาพแรงงาน หรือพรรคการเมือง เป็นต้น

— ระบอบนี้มีลักษณะเป็นลัทธิอำนาจขุนนาง (bureaucratic authoritarianism) ซึ่งการปกครองของชนชั้นนายทุนโดยตรงถูกแทนที่โดยการครอบงำของข้าราชการ และอำนาจบังคับบัญชาถูกแทนที่ด้วยการข่มขู่คุกคาม

ลักษณะของระบอบการเมืองเช่นที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะที่ปฏิเสธ ได้ยากหรืออีกนัยหนึ่งปฏิเสธไม่ได้ ของระบอบการเมืองไทยในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา อาจมีบางช่วงที่บรรยายกาศทางการเมืองของไทยดูเหมือนจะหันเหออกไปจากแนวทางดังกล่าวนี้ นั่นคือช่วง 3 ปีของยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน ตุลาคม 2516-ตุลาคม 2519 แต่ก็เป็ช่วงเวลาอันแสนสั้นและระบอบการเมืองแบบฟาสซิสต์ใหม่ก็ทวนกลับมาอย่างรวดเร็วและรุนแรงในปี 2519

ระบอบการเมืองที่มีลักษณะเช่นนี้ มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อทิศทางการพัฒนาของสังคมด้วยอย่างไม่มีปัญหา ในที่นี้ขอยกตัวอย่างของการที่การสร้างจักรวรรดิของระบบราชการ (bureaucratic imperialism) มีผลต่อการวางนโยบายการพัฒนา

นักเศรษฐศาสตร์ผู้หนึ่ง (ริงส์วอร์ก, 2528, 124) พยายามชี้ให้เห็นว่าการขยายจักรวรรดิในระบบราชการไทยเป็นไปอย่างรวดเร็วในยุคของการพัฒนา ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา

การขยายจักรวรรดิทำให้หน่วยงานสามารถมีพื้นฐานของการบังคับบัญชา (hierachical base) และจำนวนชั้นของการบังคับบัญชา (hierarchical levels) มากขึ้น ซึ่งผลย่อมทำให้ข้าราชการมีโอกาสได้รับอรรถประโยชน์ในรูปตัวเงิน (pecuniary utility) และอรรถประโยชน์ที่ไม่ใช่ตัวเงิน (non-pecuniary utility) ในแง่ของควมมีหน้ามีตาและสถานะในสังคมสูงขึ้นด้วย

ข้อเท็จจริงอันนี้ผนวกเข้ากับข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งที่ว่า ในช่วงเวลาของการปกครองแบบเผด็จการ (ซึ่งเป็นเวลาส่วนข้างมากของประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่) นั้นข้าราชการประจำมักจะมีบทบาทในการดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีด้วยแล้วก็ส่งให้เกิดผลประการต่อมา นั่นคือ

หน่วยราชการต่าง ๆ ซึ่งก็พยายามสร้างจักรวรรดิ พยายามของบประมาณแผ่นดินมากเกินขีดความสามารถที่จะใช้จ่ายให้ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย ยังผลให้หน่วยราชการต่าง ๆ บางส่วนมีทรัพยากรเกินความจำเป็น (organization slack) และเกิดการว่างงานแฝงในระบบราชการ

ยิ่งกว่านั้นการที่หน่วยราชการต่าง ๆ พวกนี้ขยายบทบาทหน้าที่ของตนทำให้ประเทศมิได้รับประโยชน์จากการประหยัดของขนาดการประกอบการ (economics of scale) เพราะหน่วยราชการต่าง ๆ ทำงานซ้ำซ้อนและก้าวก่ายกันอย่างสับสนวุ่นวายไปหมด ยกตัวอย่างเช่น องค์การจัดตั้งที่รัฐส่งเสริมให้จัดตั้งขึ้นโดยมีเป้าหมายทางการเมืองแค่เพียงอย่างเดียวก็ยกตัวอย่างได้หมด กล่าวคือ ก่อนเดือนกันยายน 2521 มีกลุ่มราษฎรอาสาสมัครในชื่อเรียกต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า 15 กลุ่ม คือ ลูกเสือชาวบ้าน (ลส.รบ.), อาสารักษาดินแดน (อส.), ไทยบ้านอาสาป้องกันตนเอง (ทสป.), อาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.), ราษฎรอาสาสมัครพัฒนาท้องถิ่นและป้องกันปราบปรามอาชญากรรม (รส.พป.), อาสาสมัครป้องกันฝ่ายพลเรือน (อพพร.), กลุ่มบางระจัน (โครงการบางระจัน), กลุ่มเสียงชาวบ้าน (โครงการเสียงชาวบ้าน), ราษฎรอาสาสมัครป้องกันชายแดน, ราษฎรอาสาสมัครป้องกันผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์, ชาวบ้านพิทักษ์ดิน, ราษฎรสามัคคี, ราษฎรอาสาและป้องกันตนเอง (รอป.), กองกำลังกึ่งอาวูร (กกส.) และอาสาป้องกันอาชญากรรม เป็นต้น (น. นิตินทร, 2522)

ซึ่งถ้าเรารวมองค์กรที่รัฐหนุนให้จัดตั้งขึ้นทั้งหมดจากสาขางานของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ เข้าด้วยกันแล้ว ผู้เขียนมั่นใจว่า ไม่เพียงแต่ราษฎรชาวบ้านทั่วไปเท่านั้น แม้แต่กักตัญญูพัฒนาสังคมคนใด ๆ ก็ยากที่จะจดจำแม่เพียงชื่อขององค์กรดังกล่าว ได้เป็นอย่างดี

ถึงแม้จะมีกระแสวิจารณ์กันมาโดยตลอดว่านโยบายการพัฒนาค่าง ๆ ของรัฐบาลล้มเหลวเพราะสาเหตุที่สำคัญก็คือหน่วยราชการที่มีหน้าที่ก้าวก่ายกันและการที่ทางราชการเข้าไปจัดการในกลุ่มจัดตั้งต่าง ๆ เสียเองมากกว่าที่จะเป็นการปล่อยให้เกษตรกรมีส่วนรับผิดชอบในการบริหารองค์กรเป็นอันดับหลักก็ตาม และแม้ "รูปแบบ" ของจักรวรรดิของระบบราชการจะมีแนวโน้มว่าจะถูกปฏิรูปในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5

ตามหลัก “เอกภาพ ประสิทธิภาพ และสมรรถภาพ” (ดูรายละเอียดในแผน ฯ 5 ส่วนที่ 8 : การปฏิรูประบบบริหารงานพัฒนาของรัฐและการกระจายสินทรัพย์, หน้า 395-425) ก็ตาม แต่ “เนื้อหา” อันเป็นพฤติกรรมแบบจักรวรรดินิยมของระบบราชการในงานพัฒนาจะถูกปฏิรูปให้เปลี่ยนแปลงไปได้หรือไม่นั้น ต้องพิจารณากรณีที่ “สภาตำบล” ซึ่งแผน ฯ 5 ตั้งแนวทางไว้ว่าจะให้สภาตำบลเป็นศูนย์กลางการบริหารงานระดับตำบลที่มีเอกภาพอย่างแท้จริง เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมการแก้ไขปัญหาและช่วยตัวเองให้มากที่สุด (แผน ฯ 5, 413)

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์บทบาทและศักยภาพของสภาตำบล กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเป็นเรื่องที่มีผู้เสนอรายงานการศึกษาโดยเฉพาะอยู่แล้ว ผู้เขียนจึงไม่ขอกล่าวถึงเนื้อหาดังกล่าวในที่นี้

2. กระบวนการแรงงานของสังคมไทย 2504-2524

กระบวนการแรงงานของสังคมไทยเป็นผลมาจากการพัฒนาการของสังคมไทย ซึ่งสามารถให้ภาพกว้าง ๆ ดังตารางข้างล่างนี้ (ซึ่งผู้อ่านควรคำนึงถึงความเหลื่อมล้ำในเรื่องการนิยามที่อาจมีไว้ด้วย แต่ในที่นี้ผู้เขียนจำมาอยู่ในตารางเดียวกันเพื่อแสดงแนวโน้มกว้าง ๆ เท่านั้น)

ตารางที่ 1 : สัดส่วนของผู้มีงานทำ
จำแนกเป็นค้ำเกษตรกรกรรม และนอกเกษตรกรกรรม
2503, 2519, 2524 และ 2529

(หน่วย : ร้อยละ)

รายการ	(1) 2593	(2) 2519	(3) 2524	(3) 2529
ผู้มีงานทำทั้งหมด	100	100	100	100
เกษตรกรกรรม	82.4	75.76	71.29	68.75
นอกเกษตรกรกรรม	17.6	24.24	28.72	31.25

ที่มา : จำนวนจาก (1) ปี 2503 จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ, สัมมะโนประชากร, พ.ศ. 2503
(2) ปี 2519 จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจรายงาน รอบ 2
(3) ปี 2524, 2529 จากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525-2529, หน้า 432

ตารางตัวเลขอย่างกว้าง ๆ ข้างคั่นนี้แสดงให้เห็นว่า

ก. คนที่ทำงานในภาคเกษตรกรรมลดลงเรื่อย ๆ และถึงแม้ภาคเกษตรกรรมจะโอบอุ้มกำลังแรงงาน (labour force) ส่วนใหญ่ของประเทศเอาไว้ก็ตาม แต่ฐานะความสำคัญของเกษตรกรรมต่อเศรษฐกิจแห่งชาตินั้นอ่อนแอลงเป็นลำดับ กล่าวคือในปี 2503 เกษตรกรรมสร้างมูลค่าเพิ่มในผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศได้ร้อยละ 40.51 ครั้นถึง พ.ศ. 2524 มูลค่าดังกล่าวลดเหลือเพียงร้อยละ 25.5 ในปี 2525

ข. คนที่ทำงานนอกภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมนั้นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จากร้อยละ 3.4 ของกำลังแรงงานทั้งหมดในปี 2503 เป็น 6.8 ในปี 2521 ซึ่งเป็นอัตราเพิ่มที่สูงสุดกว่าสาขาเศรษฐกิจใด ๆ (นิพนธ์, 2524, 22) และสัดส่วนดังกล่าวเพิ่มเป็นร้อยละ 7.96 ในปี 2524 และจะเพิ่มเป็นร้อยละ 9.92 ในปี 2529 ตามลำดับ (แผน ฯ 5, 432)

ถึงแม้สัดส่วนของคนทำงานในภาคอุตสาหกรรมจะยังคงเป็นส่วนข้างน้อย ในโครงสร้างกำลังแรงงานของสังคมไทย แต่ความสำคัญของอุตสาหกรรมต่อระบบเศรษฐกิจไทยเป็นสิ่งที่มองข้ามไม่ได้เลย กล่าวคือ ในปี 2521 อุตสาหกรรม สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้ถึงร้อยละ 21.31 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศและตัวเลขดังกล่าวจะเป็น 22.1 ในปี 2529 ซึ่งตัวเลขการเติบโตอันนี้เองที่ทำให้ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคาดหวังไว้ว่าไทยจะเป็น “ประเทศกึ่งอุตสาหกรรม” ได้ในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 และเป็น “ประเทศอุตสาหกรรมใหม่” ในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6 เพราะในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับ 5 นั้นส่วนเพิ่มของการจ้างงานในสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ จะเป็นกึ่งตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 2 : ส่วนเพิ่มของการจ้างงานในแต่ละสาขา
เศรษฐกิจในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5

รายการ : การจ้างงานเพิ่มในแต่ละสาขาเศรษฐกิจ	หน่วย : ร้อยละต่อปี
สาขาอุตสาหกรรม	7.6
สาขาการค้าและการธนาคาร	3.5
สาขาอื่น ๆ	3.5
สาขารบริหารและบริการ	3.0
สาขาเกษตร	2.1

ที่มา : ปรับปรุงจากแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5, หน้า 432

ด้วยอัตราเพิ่มที่รวดเร็วกว่าสาขาเศรษฐกิจใดเช่นนี้ในปี 2529 สาขาอุตสาหกรรมจะเป็นสาขาเศรษฐกิจที่มีผู้ทำงานมากเป็นอันดับสองของระบบเศรษฐกิจไทย กล่าวคือ อันดับหนึ่ง ได้แก่สาขาเกษตรกรรม จะมีคนทำงานประมาณ 18,594,000 คน ในขณะที่สาขาอุตสาหกรรมจะมี 2,738,000 คน (แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5, 432)

ก. ถ้าพิจารณากระบวนการแรงงานโดยดูที่สถานภาพการมีงานทำ (work status) ของแรงงานในระบบเศรษฐกิจไทย ก็จะพบแนวโน้มที่สำคัญประการหนึ่งนั่นคือ กระบวนการแรงงานของไทยกำลังวิวัฒน์เข้าสู่ความสัมพันธ์แบบการจ้าง (wage relations) มากขึ้นทุกขณะดังตัวเลขในตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 8 : สัดส่วนของผู้มีงานทำจำแนกตามสถานภาพการมีงานทำ (หน่วย : ร้อยละ)

ปี	นายจ้างและ ทำงานส่วนตัว	ลูกจ้างรัฐบาล และลูกจ้างเอกชน	ช่วยธุรกิจของ ครอบครัว	อื่น ๆ และ ไม่ทราบ
2503	29.8	11.8	57.7	0.7
2513	29.6	15.4	53.1	1.9
2516	33.46	19.97	46.57	—
2517	34.41	22.25	43.34	—
2521	31.41	19.83	48.76	—

ที่มา : นิพนธ์ 2524, 35

จากตารางนี้จะเห็นว่าสัดส่วนของผู้เป็นนายจ้างและทำงานส่วนตัวมีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนักในช่วง 20 ปี กล่าวคืออยู่ระหว่าง 30 เปอร์เซ็นต์ของผู้มีงานทำทั้งหมด แต่ส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนคือการเพิ่มขึ้นของผู้ที่เป็นลูกจ้าง ซึ่งเพิ่มจากประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ เป็น 20 เปอร์เซ็นต์ การเพิ่มขึ้นในส่วนนี้ก็คือการลดลงในส่วนของผู้ช่วยธุรกิจของครอบครัว (unpaid family labour) นั่นเอง ซึ่งก็ลดลงประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์

การที่พลวัตของระบบเศรษฐกิจผลักดันให้ผู้ที่เคยช่วยธุรกิจครอบครัว ต้องเคลื่อนย้ายเข้ามาสู่สภาพการเป็นลูกจ้างมากขึ้นนี้ ส่งผลให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่สำคัญ ซึ่งการศึกษาเป็นปัจจัยที่ช่วยผลักดันอย่างสำคัญด้วยแน่นอน เพราะการที่คนที่ช่วยธุรกิจครอบครัวจะเคลื่อนย้ายเข้าสู่ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบการจ้างได้นั้นจะต้องมีใบเบิกทางที่แสดงให้เห็นว่าเป็นแรงงานที่สมควรได้รับการจ้าง ใบเบิกทางเช่นว่านี่คือประกาศนียบัตร (หรือปริญญาบัตร) ทางการศึกษา

และในแง่ที่เราจะวิเคราะห์ได้ในภายหลังว่า ระบบการศึกษาไทยในรอบ 20 ปีที่ผ่านมาเตรียมคนประเภทไหนให้กับกระบวนการแรงงานของสังคมไทย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นระบบการศึกษาเพื่อใคร ?

3. ลักษณะของระบบการศึกษาไทย

เราได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่า ระบบการศึกษาย่อมได้รับอิทธิพลโดยตรงจากลักษณะสภาพสังคมโดยทั่วไป

ในเมื่อสภาพสังคมไทยเป็นสังคมทุนนิยมที่ค่อยพัฒนาและพึ่งพา โดยมีความไม่สมดุลย์ปรากฏอยู่ทั่วทุกหนแห่งดังนี้แล้ว ลักษณะของระบบการศึกษาของไทยจะมีสภาพเช่นใดเล่า ?

คำตอบก็คือ ระบบการศึกษาไทยก็สะท้อนเอาลักษณะเด่นของสภาพสังคมไทยเอาเข้ามาไว้ด้วยอย่างชัดเจน ทั้งในแง่ของความค่อยพัฒนา, การพึ่งพา และความไม่สมดุลย์ที่ปรากฏออกมาในรูปของเจตีย์ (หรือบิระมิด) ดังจะกล่าวได้โดยสังเขปคือ

3.1 ความค่อยพัฒนาของระบบการศึกษา

ความค่อยพัฒนาของระบบการศึกษาไทยที่เห็นได้ชัดที่สุดก็คือ ระบบการศึกษาไม่สามารถตอบสนองการพัฒนาของสังคมโดยรวมได้

สภาพของสังคมประเทศไทยนี้จะพัฒนาไปอย่างรวดเร็วได้ก็ต่อเมื่อพลังการผลิตในค้ำนเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมได้รับการเอาใจใส่ให้พัฒนาไปได้ แต่ผลกลับปรากฏว่า พลังการผลิตค้ำนเกษตรกรรมของไทย มีคุณภาพต่ำที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และพลังการผลิตค้ำนอุตสาหกรรมก็ไม่มีรากฐานที่หนาแน่น อุตสาหกรรมส่วนใหญ่ยังมีขนาดเล็กและมีอันต้องผันผวนอย่างโกรมกรรมตามวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของโลกอยู่เสมอ

ในสถานการณ์ดังกล่าวมานี้ระบบการศึกษาไทยทำอะไร ได้บ้างในอันที่จะช่วยยกระดับให้พลังการผลิตทางค้ำนเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมของไทยมีคุณภาพสูงขึ้น มีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น และมีศักยภาพที่จะส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจแห่งชาติได้มากขึ้นเป็นลำดับ ?

ผลการศึกษาวิจัยทางเศรษฐศาสตร์หลายชั้น ชี้ให้เห็นว่าความค่อยพัฒนาของระบบเศรษฐกิจไทยนั้น ไม่อาจแก้ไขได้สำเร็จด้วยบัจจัยทางค้ำนการศึกษาเพียงอย่างเดียว กล่าวคือ

รัฐได้ขยายการลงทุนทางค้ำนอาชีวศึกษาอย่างมโหฬาร นับตั้งแต่แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3 เป็นต้นมา ซึ่งทำให้จำนวนนักเรียนอาชีวศึกษาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 42,600 คนในปีแรกของแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 2 เป็น 67,400 คน ในปี 2515 และ 181,700 คน ในปี 2520 และเมื่อสิ้นแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 4

จำนวนดังกล่าวจะเพิ่มเป็น 264,000 คน แต่ขณะเกี่ยวกับความต้องการช่างเทคนิคที่มีความรู้ระดับดังกล่าว มิได้เพิ่มขึ้นในอัตราเดียวกัน (นิพนธ์, 18-19) และงานวิจัยหลายชิ้น เช่นของ Blang (1971), ของ ศุภชัย พานิชภักดิ์ (2519), และของวัชรวิ วัฒนาเศรษฐ์ (2522) เป็นต้น ชี้ให้เห็นว่าการลงทุนใน ระดับอาชีวศึกษานั้นให้ผลตอบแทนทางสังคมต่ำที่สุด (นิพนธ์, 11-13)

ความคืบหน้าทางเกษตรกรรม-อุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดวงจรความคืบหน้าในค่าน อาชีวศึกษาค่อย เพราะเหตุที่ระบบสังคมไม่สามารถสนับสนุนให้มีการพัฒนาค่านเกษตรกรรม-อุตสาหกรรม อย่างจริงจัง นักเรียนที่จะเข้ามาเป็นผลกการผลิตอันสำคัญของสาขาเศรษฐกิจดังกล่าวซึ่งก็คือนักเรียนอาชีวระ นั้น จึงได้มาจากครอบครัวที่มีฐานะค้อย มีความสามารถทางคณิตศาสตร์และภาษาต่ำทำให้เกิดผลที่ติด ทามมา ก็คือผู้สำเร็จการศึกษาค่านอาชีวศึกษาจะมีรายได้ต่ำกว่าผู้ที่จบการศึกษาสายสามัญ ซึ่งใช้เวลาใน โรงเรียนเท่ากัน และยิ่งกว่านั้นผู้สำเร็จอาชีวศึกษายังมีอัตราว่างงานสูงกว่าผู้ที่สำเร็จการศึกษาสาย สามัญค้อย (นิพนธ์, 16)

ความคืบหน้าของการอาชีวศึกษามีความสัมพันธ์โดยตรงกับโครงสร้างค่านิยมทางสังคม-การ เมือง ซึ่งเป็นประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของการจัดการศึกษาในประเทศไทยมาเป็นเวลานาน กล่าว คือ กระแสค่านิยมหลักทางการศึกษาของไทยอยู่ที่ว่าเรียนเพื่อเข้ารับราชการ หรือเป็นเจ้าของค่านายค่านนั้นเอง ความคิดทางการศึกษาของรัฐบาลชุดต่าง ๆ ซึ่งกลายเป็นความสาคัญทั่วไปในสังคมเสียแล้วก็คือ “มุ่งให้ ประชาชนพลเมืองได้เรียนในทางสามัญศึกษาให้มากเพื่อจะได้เป็นผู้มีความรู้เฉลี่ยฉลาด ส่วนการอาชีว นั้นให้เรียนตามภูมิปัญญาและทรัพย์ ฉะนั้นการเรียนทางอาชีวศึกษาจึงคู่ประหนึ่งว่าจัดไว้สำหรับนักเรียน ที่รองลงมา คือผู้ที่ขาดทั้งสติปัญญาและทุนทรัพย์ ซึ่อันเป็นผลร้ายแก่การศึกษาและความเจริญมั่งคั่งของ ประเทศชาติในระยะต่อมา เพราะนักเรียนทุกคนต่างมุ่งหน้าเรียนมัธยมศึกษาสายสามัญ เกิดความรังเกียจ ในการเรียนการอาชีวว่าเป็นโรงเรียนสำหรับคนค้อยปัญญาและค้อยทุนทรัพย์” (คำบรรยายของ สุคใจ เหล่าสุนทร อังโน เสน่ห์, 2523, 72)

ในค่านการศึกษาสายสามัญเชื่อว่าจะเลี้ยงปัญญาให้ไปได้ การสามัญศึกษา ซึ่งเป็นแกนหลักของ ระบบการศึกษาไทยมาโดยตลอดนั้น ยังถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างสม่ำเสมอว่าไม่ได้ช่วยให้ผู้เรียนเอาไปใช้ แก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ ดังที่ครูประชาบาลผู้หนึ่งอภิปรายว่า “หากหลักสูตรกำหนดค่านจากสภาพความ เป็นจริงของสังคมแล้ว โอกาสที่จะสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาและหลุคพ้นจากความทุกข์ยากได้ก็จะมีมากขึ้น ไม่ใช่กำหนดค่านหลักสูตรจากส่วนกลาง และผู้กำหนดก็คือคนในกรุงเทพ ฯ...ในส่วนตัวครูที่จะทำให้การศึกษา ประสพผลสำเร็จนั้น ครูน่าจะชี้แนะให้เด็กเข้าใจสภาพความเป็นอยู่ของชีวิตและสังคม เหล่านี้กับค่านอยู่กับ หลักสูตรอีกทีมันก็จะกำหนดให้เด็กเรียนค้อยเรื่อย ๆ จนให้ถึงวุฒิสูงสุดของชีวิตคือปริญญาบัตร มีหลักสูตร โทนบ้างที่จะให้เด็กเอาไปใช้ในในชีวิตประจำวัน หายากเหลือเกิน ตัวครูเองก็ถูกระบบราชการและโครงสร้าง ของสังคมหลายอย่างเป็นตัวกำหนดอีกทีหนึ่ง การที่ครูจะชี้แนะให้เห็นสภาพความเป็นจริงของสังคม เช่น

มีความยากไร้เนื่องมาจากอะไร การที่เขาถูกเอารัดเอาเปรียบเป็นเพราะอะไรนั้น แล้วสถานภาพของครูจะเป็นอย่างไร นำคิดนะครับ เมื่อครูเหนื่อยได้แล้วตัวครูจะสามารถอยู่ในสังคมนั้นได้หรือไม่ นี่เป็นปัญหา ผมมองว่าการศึกษามันเกี่ยวข้องกับการเมือง เพราะการเมืองเป็นตัวกำหนด เพราะฉะนั้นครูเป็นเพียงตัวแปรตัวหนึ่งเท่านั้น” (กรูทองดี, 2525, 34-35)

ความคืบหน้าทางเศรษฐกิจ, การขาดประชาธิปไตยและการขาดการกระจายอำนาจในระบบการเมือง ล้วนส่งผลโดยตรงถึงความคืบหน้าในระบบการศึกษา ปรากฏการณ์อันพิลึกพิลั่นประการหนึ่งที่เกิดขึ้นจากสาเหตุดังกล่าวก็คือ ในขณะที่ผู้จบฝึกหัดครูมีอัตราการว่างงานสูงสุด โรงเรียนในชนบทจำนวนมากก็ยังขาดครูจะไปทำการสอน

8.2 ลักษณะการเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรมของระบบการศึกษาไทย

ได้กล่าวมาแล้วว่าระบบเศรษฐกิจไทยมีลักษณะที่ค่อนข้างพึ่งพาประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วหลายประเทศในหลาย ๆ ด้าน ระบบการศึกษาของไทยก็เป็นกลไกอันหนึ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาให้สอดคล้องกับความสัมพันธ์อันมีลักษณะพึ่งพาดังกล่าวด้วย การศึกษาในลักษณะที่เป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรม จึงหมายถึงระบบการศึกษาที่ถูกประเทศจักรวรรดินิยมแผนใหม่ใช้เป็นเครื่องมือในการครอบงำประเทศบริวาร ในทางความคิดและวัฒนธรรม เพื่อรักษาและเสริมสร้างผลประโยชน์ในทางการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศจักรวรรดินิยมแผนใหม่เหล่านั้น

การพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา ได้สร้างสำนักทางวัฒนธรรมแบบพึ่งพาตะวันตกหรือแบบอาณานิคมขึ้นในการศึกษาของไทย สำนักทางวัฒนธรรมแบบนี้แสดงออกให้เห็นปรากฏการณ์อันพอจะยกตัวอย่างโดยสังเขป คือ

ก. ผู้คนระชากรผู้เรียนให้ขาดลอยออกจากความเป็นจริงในสังคมของตนเอง จนทำให้เกิดสภาพเคืองกว้างทางความคิดและวัฒนธรรม ชาวชนไทยนอกจากจะรู้เรื่องสังคมไทยให้ได้ดีไม่ได้แล้ว การจะรู้เรื่องสังคมอื่น ๆ โดยเฉพาะตะวันตกก็ทำให้ได้ดีไม่ได้เช่นกัน ผลที่สุดก็จะตกอยู่ในสภาพที่อาจยกเป็นอุทาหรณ์ได้ว่า “ภาษาไทยก็สอบตกไปแล้ว ส่วนภาษาอังกฤษก็ยังไม่ดี”

ข. เมื่อเด็กและเยาวชนของเราถูกผู้คนระชากรจนล่อยตัวขึ้นมาเช่นนั้นแล้ว พวกเขาจะถูกกระแสนการพัฒนาแบบพึ่งพา (dependent capitalist development) พัดพาต่อไป ระบบการศึกษาหลอมให้เกิดสำนักและค่านิยมของการได้เข้าไปสู่จุดหมายที่ไม่มีค่านิยม จบปริญญาตรีต้องต่อปริญญาโท จบปริญญาโทต้องต่อปริญญาเอก จบปริญญาเอกต้องศึกษาต่อหลังปริญญาเอก

ค. ระบบการศึกษาไทยสร้างแก่นักเทคนิคปฏิบัติ (Technocrats) และวิธีรับมือปัญหาแบบนักเทคนิคปฏิบัติ ซึ่งหมายความว่าเป็นการมองและแก้ปัญหาใคปัญหาหนึ่งในตัวของมันเอง โดยไม่นำปัญหาอื่นที่เกี่ยวข้องของสังคมทั้งระบบมาพิจารณาด้วย เช่น ปัญหาศีลธรรมของนักเรียนก็จะถูกมองว่าเป็นเพราะนักเรียนต้นคานไม้คี่เอง หรือครูไม่เป็นตัวอย่างที่ดีแก่เด็ก หรือครูไม่มีวิธีการสอนและอุปกรณ์การสอนที่

คือ ๖๓ ๖ โดยไม่นำปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมมาพิจารณาประกอบ (ไทยมองไทย, 2524, 225-6) ระบบการศึกษาเหล่านี้จึงมิได้ปลูกฝังให้นักเรียนแสวงหาสัจจะ มิได้ปลูกฝังให้นักเรียนรู้จักปัญหาต่าง ๆ ของสังคมไทย มิได้ส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย ทั้งยังมิได้ฝึกหัดหรือส่งเสริมให้ผู้เข้ารับการศึกษา มีจิตใจเพื่อส่วนรวม นอกจากคำนึงถึงผลประโยชน์ของตัวเอง

ง. ระบบการศึกษาหล่อหลอมให้เยาวชนหลงใหลกับวัฒนธรรมการบริโภคอย่างสุดเหวี่ยง และความมั่งคั่งทางวัตถุที่ผิวเผิน ในกรณีแรกนับว่าสอดคล้องกับตรรกการขยายตัวของระบบทุนนิยม ซึ่งการโฆษณาทำหน้าที่สร้างและขยายอุปสงค์ที่มีค่านิยมที่ผลิตขึ้น ส่วนในกรณีหลังเห็นได้ชัดว่าความก้าวหน้าของการศึกษาไทยมักถูกวัดค่ากันด้วยรูปแบบของตึกสูง ๆ ใหญ่ ๆ ทามมหาวิทยาลัย อาคารเรียนที่กว้างขวางโอโถง ทึกเครื่องปรับอากาศ มีห้องปฏิบัติการและอุปกรณ์เกินกว่าครบครัน มีศูนย์คอมพิวเตอร์ที่ทันสมัย มีเสาธงสูงที่สุดในประเทศไทย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มักจะถูกเน้นย้ำยิ่งกว่าการส่งเสริมปัญญาและประสิทธิภาพของมนุษย์ที่ใช้วัสดุอุปกรณ์ดังกล่าว (ไทยมองไทย, 236)

3.3 เจตีย์ในระบบการศึกษาไทย

เจตีย์เป็นสัญลักษณ์แสดงความเหลื่อมล้ำค่าสูง ความเหลื่อมล้ำค่าสูงในวงการศึกษาสามารถพิจารณาได้หลายแง่ เราจึงกล่าววาระบบการศึกษาไทยแสดงได้ในรูปเจตีย์หลายองค์ เช่น

ก. ความเหลื่อมล้ำในเรื่องทักษะเบื้องต้นทางการเรียนระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ สามารถแสดงได้ดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 4 การทดสอบทักษะเบื้องต้นทางการเรียนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่๓จำแนกตามภูมิภาค

ภูมิภาค	คะแนนเฉลี่ย		จำนวนนักเรียน
	วิชาภาษาไทย	วิชาเลขคณิต	
กรุงเทพ ฯ	51.3	51.0	4,398
ภาคกลาง	33.6	33.4	5,627
ภาคใต้	31.8	34.2	3,991
ภาคเหนือ	29.7	30.3	4,126
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	26.9	25.0	9,755
รวม	32.9	32.9	27,897

ที่มา : รายงานการวิจัยประสิทธิภาพโรงเรียนประถมศึกษา ความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา, 2517, ตารางที่ 2 หน้า 12

ข. ความเหลื่อมล้ำระหว่างคุณภาพของโรงเรียนชนิดต่าง ๆ

เมื่อเอาผลการทดสอบตามตารางในข้อ ก. มาพิจารณาตามประเภทของโรงเรียนแล้วจะพบว่คะแนนรวมทั้ง 2 วิชา ของเด็กนักเรียนในโรงเรียนราษฎร์ได้คะแนนเฉลี่ยสูงสุดคือ 50.2 รองลงมาอีกคือโรงเรียนเทศบาลได้ 40.6 และที่ต่ำสุดคือคะแนนเฉลี่ยของเด็กนักเรียนในโรงเรียนองค์การบริหารส่วนจังหวัดซึ่งได้เพียง 28.5 เท่านั้น

คุณภาพของโรงเรียนแต่ละชนิดซึ่งแตกต่างกันจนจัดเป็นรูปชั้นเจดีย์ได้เช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าสาระสำคัญไม่ใช่เป็นเพียงแค่เรื่องประเภทของโรงเรียนเท่านั้น แต่เป็นที่สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม ของนักเรียนในโรงเรียนนั้น ๆ เองเป็นพื้นฐาน เพราะบรรดาโรงเรียนราษฎร์ก็ดี โรงเรียนกรมสามัญศึกษาก็ดี และโรงเรียนเทศบาลก็ดี ส่วนใหญ่แล้วเป็นโรงเรียนในเขตท้องที่ชุมชน ส่วนโรงเรียนองค์การบริหารส่วนจังหวัดล้วนแต่เป็นโรงเรียนในท้องที่ชนบท (เสนีย์, 143)

ก. ความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้สอบเข้ามหาวิทยาลัยได้จำแนกตามอาชีพบิดามารดาสามารถแสดงได้ดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 5 การกระจายจำนวนร้อยละของผู้สอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยได้จำแนกตามอาชีพบิดามารดา

อาชีพบิดามารดา	2510	2513	2517
	ผู้สอบเข้าได้	ผู้สอบเข้าได้	ผู้สอบเข้าได้
เจ้าของกิจการ	54	53	53
รับราชการ	25	25	21
ลูกจ้าง	8	10	13
เกษตรกร	7	6	6
อื่น ๆ	6	6	4
ไม่ทราบ	0	0	3

ที่มา : รายงานการวิจัยเรื่องระบบอุดมศึกษาไทย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2522) แผนภูมิที่ 4.3 หน้า 125

ง. ความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้สอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยได้ จำแนกตามภูมิภาคสามารถแสดงได้ตามตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 6 การกระจายจำนวนร้อยละของผู้สอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยได้จำแนกตามภูมิภาคปี 2516

ภาค	ผู้สอบได้	นักเรียนมัธยม	ประชากร
กรุงเทพ ฯ	77	59	10
เหนือ	6	11	21
ใต้	5	7	12
ตะวันออก	3	3	7
ตะวันตก	3	4	8
กลาง	3	8	8
ตะวันออกเฉียงเหนือ	3	8	34

ที่มา : รายงานการวิจัยเรื่องระบบอุดมศึกษาไทย, 2522 แผนภูมิที่ 4-7 หน้า 131

จากตัวอย่างเจ็ดที่แสดงความเหลื่อมล้ำทางด้านโอกาสและประสิทธิภาพทางการศึกษาที่กล่าวมา 4 ประการนี้ ชี้ให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำทางการศึกษามีความสัมพันธ์โดยตรงกับทั้งความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาค และความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองในสังคมไทย กล่าวคือกลุ่มอำนาจที่ครอบครองยอดเจดีย์ของระบบการศึกษาไทยได้แก่บรรดาเจ้าของกิจการและข้าราชการ ส่วนกลุ่มที่เป็นเบียดล่างของฐานเจดีย์คือเกษตรกรอันไพศาลของประเทศ หรือถ้ามองในแง่ภูมิภาคก็จะเห็นว่ากรุงเทพ ฯ ครอบครองเจดีย์ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นฐานล่างของเจดีย์ เพราะภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่โอบอุ้มเกษตรกรที่ยากจนเอาได้จำนวนมากที่สุดของประเทศ

4. ระบบการศึกษากับการจำแนกกำลังแรงงานของสังคม

ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาประเทศไทย เป็นกลไกสำคัญที่จำแนกกำลังแรงงานของสังคมให้มีความแตกต่างกันเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ กำลังแรงงานที่ต้องการนั่งโต๊ะ และกำลังแรงงานที่ใช้กำลังกาย

ถึงแม้การผลิตกำลังแรงงานที่ต้องการนั่งโต๊ะจะถูกพิจารณาถึงความไม่เหมาะสมบางประการมาโดยตลอดนับสืบมาก็ตาม แต่ระบบการศึกษาก็ยังคงให้ความสำคัญกับการผลิตกำลังคนในแนวทางเดิมอยู่อย่างเห็นยวนแน่นอน ผู้เขียนคิดว่าปัญหานี้ค่อนข้างใหญ่มีใต้อยู่ที่ว่าผู้วางแผนการศึกษาขาดความเข้าใจหรือมองไม่เห็นสภาพของปัญหา แต่ต้นเหตุใหญ่อยู่ที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองอันอยู่เบื้องหลังของระบบการศึกษามากกว่า เพราะชนชั้นทางสังคมที่กุมทรัพยากรการศึกษาสำหรับผลิตกำลังคนในระดับสูงและในระดับ

กลางอยู่ที่คือ ชนชั้นที่กุมกลไกเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่กระจุกตัวอยู่ในเมือง และกุมกลไกอำนาจรัฐด้วยระบบราชการซึ่งก็รวมศูนย์กระจุกตัวอยู่ในเมือง กลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองนี้ก็ยอมใช้ทรัพยากรทางการศึกษาไปในการผลิตบุคคลากรที่จะเข้ามาเสริมระบบราชการและกลไกทางเศรษฐกิจดังกล่าวเป็นหลัก ไม่มีเหตุผลอันใดที่กลุ่มอำนาจดังกล่าวจะเอาทรัพยากรที่ตนกุมอยู่ ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชาวไร่ชาวนาหรือกรรมกร

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างบนนี้ การผลิตกำลังแรงงานอีกประเภทหนึ่ง คือกำลังแรงงานที่ต้องใช้กำลังกายอาบเหงื่อต่างน้ำทำการผลิต อันได้แก่ชาวนาชาวไร่ และกรรมกรทั่วไปนั้น จึงเป็นไปอย่างทุลักทุเลตามยถากรรมเต็มที่ ดังที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 สรุปสภาพไว้บางประการว่า

“กำลังแรงงานส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าชั้นประถมศึกษา ร้อยละ 71 เป็นผู้มีรายได้ต่ำ...

แรงงานส่วนใหญ่ขาดคุณภาพ ขาดความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานอาชีพและสภาพการทำงาน การจัดการ การตลาด การสหกรณ์ รวมถึงเจตคติและระเบียบวินัยที่มีต่ออาชีพการทำงาน...

คุณภาพของแรงงานภาคอุตสาหกรรมยังไม่ได้มาตรฐานตามความต้องการของตลาดแรงงานสาเหตุเนื่องมาจากการเข้าสู่กำลังแรงงานภาคอุตสาหกรรมมีจำนวนมากขึ้นตามการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจและบริการ ด้านการฝึกอาชีพเพื่อเสริมทักษะในการประกอบอาชีพยังมีไม่เพียงพอ จึงทำให้แรงงานภาคอุตสาหกรรมมีประสิทธิภาพในการทำงานต่ำ

แรงงานภาคเกษตรมีปัญหาเกี่ยวกับมาตรฐานการครองชีพ ความสามารถในการผลิตค่าและรายได้ต่ำ สาเหตุเนื่องมาจากการพัฒนายังไม่ทั่วถึงและต่อเนื่อง ทั้งในด้านการศึกษา ฝึกอาชีพ และส่งเสริมการเกษตรโดยให้สอดคล้องอยู่ในการพัฒนาการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน” (แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5, 217-8)

5. ระบบการศึกษากับการสร้างและสืบต่อวัฒนธรรม

ระบบการศึกษาไทยสร้างและสืบต่อวัฒนธรรมสองประเภทที่แตกต่างกันให้กับผู้เรียน ประเภทแรกเรียกว่า “การศึกษาของผู้รับราชการ” ประเภทที่สองเรียก “การศึกษาของราษฎรพลเมือง” ซึ่งการแบ่งแยกวัฒนธรรมการศึกษาแบบนี้ก่อตัวชัดเจนมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันแบบแผนการแบ่งแยกดังกล่าวถูกกลบเกลื่อนไว้ภายใต้แนวคิดเรื่องการศึกษาแห่งชาติ (National Education) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เน้นเอกภาพของระบบการศึกษา จนทำให้มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ประเทศไทยก็เหมือนกับหลาย ๆ ประเทศที่กำลังพัฒนา คือมีสองสังคม สองวัฒนธรรม และสองระบบเศรษฐกิจ เป็นอย่างน้อย (สังคมชนบทแบบ

ประเพณีนิยมและสังคมเมืองแบบสมัยใหม่และวัตถุนิยม แต่ทว่ามีเพียงระบบการศึกษาเดียว” (คำของ Bennett ใน เสน่ห์, 66)

แต่เสน่ห์ จามริก กลับเห็นว่าเมื่อพิจารณาให้ถ่องแท้จากพื้นฐานของโครงสร้างโอกาสในทางปฏิบัติที่เป็นจริงแล้ว การศึกษาไทยยังคงเป็นระบบสองเส้าอยู่ดังเช่นเป็นมาแต่เริ่มแรก (เสน่ห์, 66) ซึ่งหมายความว่าในหลักสูตรที่เปิดเผยแล้ว ระบบการศึกษาไทยได้ชี้ให้เห็นถึงความมีเอกภาพ และความเท่าเทียมในโอกาสของมวลชนทั่วประเทศ แต่ทว่าระบบการศึกษานี้ปัจจุบันมีหลักสูตรแอบแฝงที่ก่อให้เกิดการแบ่งแยกชนชั้นและช่องว่างของสังคม-เศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนกรุงกับคนชนบท (เสน่ห์ 70)

วัฒนธรรมทางการศึกษาที่กล่าวมาสองประเภทข้างต้นนั้น วัฒนธรรมการศึกษาเพื่อเป็นข้าราชการหรือเจ้าคนนายคน มีฐานะครอบงำวัฒนธรรมการศึกษาของราษฎรพลเมือง การครอบงำดังกล่าวประสบผลสำเร็จอย่างดียิ่งมาโดยตลอดตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน การศึกษาเพื่อเป็นเจ้าคนนายคนจึงเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ฝังอยู่ในความเชื่อและความมุ่งหวังกันโดยทั่วไป ตั้งแต่ระดับผู้กำหนดนโยบายและบริหารนโยบายของรัฐลงไปจนถึงผู้บริหารโรงเรียน ครูและนักเรียน ตลอดจนพ่อแม่ผู้ปกครองทั้งหลาย ความล้มเหลวของการอาชีวศึกษาซึ่งพยายามสร้างกำลังคนในอาชีวะระดับกลาง เป็นตัวอย่างที่ดีในการยืนยันแบบแผนการครอบงำทางวัฒนธรรมดังกล่าว

6. ระบบการศึกษากับการ (ไม่)อาจ มีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศ

ถ้าจะถามให้ตอบอย่างสั้น ๆ ว่าระบบการศึกษาของไทยทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศหรือไม่?

ผู้เขียน ก็ขอตอบว่า “ไม่” เหตุที่ตอบว่า “ไม่” เพราะระบบการศึกษาของไทยเป็นกระบวนการที่คัดคนออกจากกระบวนการพัฒนาประเทศ ทั้งสามารถดูได้จากจำนวนนักเรียนที่ถูกคัดออกไปเรื่อยๆตามชั้นเจตีย์ของระบบการศึกษาโดยส่วนรวม ทั้งตารางต่อไปนี้ (เสน่ห์, 26)

ตารางที่ 7

เปรียบเทียบร้อยละของจำนวนนักเรียนต่อประชากรแต่ละกลุ่มอายุที่อยู่ในวัยเรียน
จำแนกตามระดับการศึกษา ปีการศึกษา 2512-2520

ระดับการศึกษา	ช่วงอายุ	ร้อยละของจำนวนนักเรียนต่อประชากรในวัยเรียน ปีการศึกษา 2512-2520								
		2512	2513	2514	2515	2516	2517	2518	2519	2520
อนุบาลและเต็กลูก	4-24	32.8	34.2	34.1	35.9	38.5	38.5	38.9	39.2	39.4
	4-6	3.6	3.7	4.0	4.3	4.4	4.6	5.2	5.6	5.9
ประถมศึกษาตอนต้น	7-10	116.1	118.0	118.1	117.9	117.7	114.3	110.9	108.1	105.1
ประถมศึกษาตอนปลาย	11-13	29.3	36.3	36.1	39.1	42.9	44.9	47.5	48.9	51.5
มัธยมศึกษาตอนต้น	14-16	16.6	18.5	20.4	23.2	25.7	28.2	30.7	31.3	31.3
มัธยมศึกษาตอนปลาย	17-19	7.3	7.5	8.1	9.3	9.8	10.5	12.0	14.1	15.7
อุดมศึกษา	19-24	1.5	1.8	1.9	2.1	2.2	2.4	2.5	2.7	3.5

ที่มา : สถิติการศึกษาฉบับย่อ ปีการศึกษา 2516-2520 กองแผนงาน สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 7 นี้แสดงถึงโครงสร้างทางปริมาณของระบบการศึกษาไทยซึ่งชี้ให้เห็นถึงการไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศได้อย่างน้อย ๒ ประการคือ

ประการแรก นักเรียนระดับประถมศึกษาตอนต้นคือ ป. 1—ป. 4 มีปริมาณอัตราร้อยละเกินจำนวนเด็กในวัย 7—10 ปี แสดงให้เห็นว่ายังมีนักเรียนที่สอบตกและเรียนซ้ำชั้นตั้งแต่ ป. 1 ถึง ป. 4 และเด็กอายุเกิน 10 ปี เรียนรวมอยู่ในระดับประถมศึกษาตอนต้นจำนวนมาก ดังนั้นตัวเลขที่แสดงปริมาณอัตราร้อยละเกิน ดังกล่าวจึงมิใช่ตัวเลขที่น่าดีใจว่าการจัดการศึกษามากับขยับขยายได้ทั่วถึง แต่เป็นตัวเลขที่ฟ้องว่าประสิทธิภาพในการจัดการศึกษามากับขยับขยายก็ยังไม่ดีเท่าที่ควร

ประการที่สอง เจ็ดยุทธศาสตร์ศึกษาที่มีฐานกว้างมากและมีข้อเรียกร้องเช่นอย่างรวบรัดนั้น แสดงให้เห็นว่าระบบการศึกษาของไทยได้ตัดโอกาสในการพัฒนาชีวิตของเยาวชนจำนวนมากลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งมีผู้ให้ความเห็นว่า “ถ้าหากจะถือเอาเกณฑ์จบการศึกษาระดับ ม.ศ. 3 คือมัธยมศึกษาตอนต้นว่าเป็นพื้นฐานอันจำเป็นต่อบุคคลที่จะสามารถพัฒนาปรับปรุงตนเองในการดำเนินชีวิตต่อไปในสังคมแล้ว ก็เป็นที่เห็นได้ว่าโครงสร้างการศึกษาของไทยมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการสูญเสียโอกาสในชีวิตของเยาวชนส่วนใหญ่ของประเทศ” (เสนีย์, 11) ซึ่งจากเกณฑ์ดังกล่าวถ้าหันกลับไปดูตัวเลขในตารางที่ 7 แล้วจะพบว่าเยาวชนไทย 8—9 ใน 10 คน ต้องสูญเสียโอกาสที่จะพัฒนาชีวิตของตนและของสังคมไปเสียตั้งแต่ในวัยที่ยังเยาว์มากที่สุด

ครั้นเมื่อเราหันมาพิจารณาทางบ้าน “คุณภาพ” ของระบบการศึกษาไทยบ้างว่าจะช่วยให้ประชาชนมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาประเทศบ้างหรือไม่? ผลกลับออกมาในรูปแบบที่น่าตกใจยิ่งกว่าการพิจารณาเชิงปริมาณเสียอีก

นักการศึกษาท่านหนึ่งวิจารณ์ว่า “โรงเรียนเป็นที่รู้จักกันในลักษณะที่เป็นศูนย์รวมของการศึกษา แต่การจัดการศึกษามิได้เป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดโอกาสของการพัฒนาอย่างเสมอภาค หากแต่ได้สร้างโอกาสและความได้เปรียบในสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมแก่ประชาชนผู้ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนเท่านั้น ถึงแม้ว่าจะได้ใช้เวลาและทรัพยากรในการขยายระบบโรงเรียนออกไปอย่างกว้างขวาง ระบบโรงเรียนที่เป็นอยู่ยังไม่อาจมีโอกาสมิเท่าเทียมกันแก่การศึกษา และโรงเรียนก็สอนแต่ความรู้ที่กำหนดไว้อย่างแคบ ๆ โดยเน้นในเรื่องเนื้อหาของวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตรเป็นหลัก” (อารี, 31)

นักการศึกษาอีกท่านหนึ่งอธิบายว่า “ผมมีอาชีพเน้นหนักในด้านการพัฒนาหลักสูตรเลยหันใจว่าที่เราจัดการศึกษาไปนั้น ผลในทางปฏิบัติจริงๆแล้วคืออะไร ผมรู้สึกว่าเรายังให้เขาต้องแข่งขันกันและไต่บันไดตรงตามเคย ไม่ค่อยเปลี่ยน.... การศึกษาจะทำให้ผลผลิตในท้องถิ่นขึ้น จับใช้ได้บวญจะได้อะไรพึ่งตัวเองมากขึ้น จะรวมกำลังมีอำนาจต่อรองกับผู้ใดเปรียบเทียบกับ เป็นอย่างนั้นเพราะมันเป็นค่านิยมที่สูงและเน้นคุณธรรมที่ต้องการเวลาและวุฒิภาวะในการพัฒนา ไม่ใช่สิ่งที่จะหยิบฉวยได้ง่าย ๆ ดังนั้นคนส่วนใหญ่จึงยังไม่เห็นคุณค่ามากนัก เป็นเรื่องง่ายกว่าเป็นอันมากที่จะสอนให้ไต่คะแนนแล้วหันมาอยู่กรุง แข่งขันกันต่อไป จะเป็นสงครามประสาทกัน” (เอกวิทย์, 2522, 30)

ผู้เขียนคิดว่าตัวอย่างบางประการที่หยิบยกมากล่าวข้างต้นนี้ แม้จะเพียงเล็กน้อย ก็พอยืนยันได้แล้วว่าระบบการศึกษาไทยปัจจุบันมิได้เป็นปัจจัยที่จะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศได้ ชำร่วยกลับส่งผลในทางตรงกันข้ามเสียอีก ข้อสุดท้ายที่เหลื่อสำหรับบทความนี้จะกล่าวต่อไปจึงมีเพียงประการเดียว คือ ภายใต้อาณาการณณ์เช่นนี้ยังมีทางเลือกหรือทางออกของระบบการศึกษาไทยหรือไม่ ? และถ้ามีการแสวงหาทางออกดังกล่าว จะต้องปฏิบัติภารกิจอันใดบ้าง ?

7. ระบบการศึกษาไทย : ทางออกและข้อเสนอแนะ

บทความนี้ยืนยันแนวความคิดที่กล่าวมาแล้วประการหนึ่งข้างต้นว่า ถึงแม้ว่าการศึกษามีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงสังคมอยู่บ้างก็ตาม แต่ความสามารถในการเปลี่ยนแปลงนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อระบบสังคมเปิดโอกาสหรือกำหนดให้การศึกษาทำหน้าที่นี้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การศึกษาถูกกำหนดจากการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจการเมืองมากกว่าที่จะเน้นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงให้กับระบบเศรษฐกิจการเมือง

ต่อไปนี้เป็นข้อมูลบางประการที่ใช้ยืนยันแนวความคิดดังกล่าว

7.1 ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาเป็นผลมาจากความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ยอมรับว่า แม้รัฐบาลจะให้จัดสรรทรัพยากรเป็นจำนวนมากเพื่อพัฒนาการศึกษาตลอดระยะเวลา 20 ปี ที่ผ่านมาแล้วก็ตาม แต่การกระจายสถานศึกษาของลักษณะการศึกษาต่าง ๆ ยังมีปัญหา และมาตรฐานของสถานศึกษายังมีความแตกต่างกันอยู่มาก เนื่องจาก

ก. สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในเมืองและในชนบทมีความเหลื่อมล้ำกันมาก ทำให้เด็กในชนบทมีโอกาสศึกษาต่อในระดับสูงที่ไม่ใช่ภาคบังคับน้อยกว่าเด็กในเมือง

ข. การกระจายสถานศึกษายังไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และจำนวนประชากรมุ่งลงทุนในเมืองมากกว่าชนบท โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีแรงผลักดันการเมืองการปกครอง (แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5, 239)

ซึ่งการยอมรับเช่นนี้ เท่ากับหมายความว่า การแก้ปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษานั้นจะแก้ด้วยกลไกของระบบการศึกษาใดๆ ก็ได้ แต่ต้องกระทำควบคู่ไปกับการแก้ไขโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองที่เต็มไปด้วยความไม่เสมอภาคไม่สมคุลย์นั่นเอง

7.2 การแก้ปัญหาโดยเน้นด้านคุณธรรมจริยธรรม

มีคนจำนวนมาก ที่คิดและกล่าวในทำนองที่ว่า คนสมัยนี้ศีลธรรมเสื่อมทรามลง สมควรจะต้องวิว้พื้นที่หรือพื้นที่ศีลธรรมให้ดีขึ้น เพราะความเสื่อมโทรมของความประพฤติของบุคคล ถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของความเสื่อมโทรมทั้งหลายในสังคม ถ้าแก้ความประพฤติของบุคคลได้ก็จะแก้ปัญหาของสังคมได้ เขาวุ่นถูกมองว่าเป็นประชากรเป้าหมายสำคัญของการนี้เพราะเห็นว่า “ไม้อ่อนคั่งง่าย”

ขบวนการฟื้นฟูคุณธรรมของชาติ (จริยธรรมของชาติ, ค่านิยมแห่งชาติ, อุคมการแห่งชาติ ฯลฯ) ดำเนินไปภายใต้การโฆษณาให้คนไทยยึดมั่นในชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะกับเด็กและเยาวชนถึงกับมีคำขวัญวันเด็ก ออกมว่า “รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เป็นคุณสมบัติของเด็กไทย” เป็นต้น

ในแง่ที่เหมือนกัน เป็นการมองปัญหาคุณธรรม จริยธรรมโดยไม่มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง การแก้ปัญหาคุณธรรมจึงไม่อาจประสบผลสำเร็จได้ดังที่มีผู้วิจารณ์ไว้แล้วหลายแนว เช่น

ก. จากผลการวิจัย กระมล ทองธรรมชาติ วิจารณ์ว่า ความเชื่อที่ว่าคนไทยและสังคมไทยจะอยู่ได้อย่างมั่นคงและสงบเรียบร้อยก็ต่อเมื่อคนไทยรักกันและยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “อุคมการไตรภักดิ์” นั้น มีผลสำเร็จอยู่บ้างก็ตรงที่อุคมการดังกล่าวได้ช่วยผลักดันกำลังของประชาชนเข้าด้วยกัน ให้ปฏิบัติการเพื่อวัตถุประสงค์บางประการได้ อาทิเช่น การสละทรัพย์สินเพื่ออภิจการสาธารณะบางอย่างหรือการแสดงประชามติในการต่อต้านศัตรูจากภายนอก เป็นต้น แต่อุคมการไตรภักดิ์นี้มีจุดอ่อนที่สำคัญคือเน้นเพียงเรื่องการภักดีต่อสถาบันทั้งสาม โดยมีคำอธิบายถึงอุคมการในการปฏิบัติเพื่อรักษาสถาบันทั้งสามให้มั่นคงอยู่ได้ ยิ่งกว่านั้นอุคมการนี้ก็มิได้อธิบายถึงแนวทางและวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ อาทิ ปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ บริหาร และทางสังคมไว้ (กระมล, 2522, 47)

จากข้อบกพร่องดังกล่าว กระมล ทองธรรมชาติ จึงเสนอว่าอุคมการของชาติ เพื่อการพัฒนาประเทศ จะต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย 5 ประการดังที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งอาจเรียกด้วยถ้อยคำที่สั้นและกระชับว่า องค์ประกอบประการที่ 1 นั้น เรียกว่า “อุคมการไตรภักดิ์” และองค์ประกอบอีก 4 ข้อเรียกว่า “อุคมการจตุมรรค” (กระมล, 51)

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ว เมื่อหันมาดูความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ กระมล ก็ต้องสรุปออกมาว่า “ประเทศไทยมีอุคมการไตรภักดีอยู่แล้ว แต่ยังไม่มีลักษณะครอบคลุมถึงอุคมการทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ทางบริหาร และทางสังคม และยังไม่ได้มีการกำหนดแนวประพฤติปฏิบัติอย่างแจ่มชัด รวมทั้งยังไม่ได้มีการเผยแพร่ให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และอยากปฏิบัติตาม (กระมล, 53) ซึ่งทั้งนี้ก็น่าสงสัยด้วยเหตุผลที่ว่า “ปัญหาสำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือว่า จะให้องค์กรหรือสถาบันใดในสังคมไทยเป็นผู้เผยแพร่อุคมการนี้ ทั้งนี้ก็เพราะองค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ในสังคมไทย อาทิ สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันข้าราชการ และสถาบันพรรคการเมือง ไม่ค่อยจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนนัก รวมทั้งไม่ค่อยมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่อีกด้วย (กระมล, 50)

ข. อมร รัชศาสตร์ เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีความเห็นไม่ต่างไปจาก กระมล ทองธรรมชาติ มากนัก เมื่อเขากล่าวว่า “อุคมการเกี่ยวกับ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ นั้นเป็นอุคมการที่หวังจะสร้าง

ความมั่นคงให้แก่ชาติบ้านเมืองจากภัยภายนอกภายใน แต่มิได้เป็นอุคมการทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม” (อมร, 2522, 34)

แต่ในขณะเดียวกันเขาก็เห็นว่าขณะนี้สังคมไทยยังไม่มีอุคมการใดที่จะใช้แก้ความเสื่อมโทรมของสังคมได้โดยตรงเลย เขาจึงเสนอว่า “เมืองไทยน่าจะมีอุคมการสำคัญ ๆ ไว้อยู่เหนียวไว้เพียง 5 ข้อ ก็จะเป็นการเพียงพอแล้วคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ (ประชาธิปไตย) และคุณธรรม” (อมร, 36)

แต่ก็นั่นแหละเรื่องนี้ผู้เขียนบทความนี้ก็คิดว่าคงเป็นไปได้ยาก เพราะโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองของสังคมไทยเองทำให้อุคมการดังกล่าวกลายเป็นสิ่งเดือนลอยเสียเอง หาใช่ใครที่อื่นมาทำไม่ เหตุผลก็คือ ในช่วงราว พ.ศ. 2475-2500 นั้น อุคมการของประเทศไทย คูเหมือนจะเน้นเรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ กันมาโดยตลอดเวลาอยู่แล้ว อมร เองเป็นคนอธิบายว่า “หลังจากนั้นมา ในยุคที่บ้านเมืองปกครองโดยคณะบุคคล มีความเป็นประชาธิปไตยน้อยลง รัฐธรรมนูญก็เปลี่ยนกันบ่อย ๆ อุคมการก็ลดลงเหลือเพียง ‘ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์’” (อมร, 34)

ผู้เขียนเห็นว่า ถ้าไม่มีการแก้ไขโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองให้มีความเป็นธรรมและเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงแล้ว การเพิ่มองค์ประกอบของอุคมการให้เป็น 5 ส่วน 10 ส่วน หรือ 20 ส่วน ก็ล้วนเป็นหนทางที่ไม่อาจแก้ปัญหาได้ทั้งสิ้น

ก. คำหมาน คนใจ เป็นอีกผู้หนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความเดือนลอยของอุคมการแห่งความรักชาติ ได้ด้วยภาษาง่าย ๆ แต่ได้ความหมายลึกซึ้ง กิ่งที่เขาเขียนไว้ตอนหนึ่งว่า “เรื่องความรักชาติเป็นเรื่องของรัฐบาลจะให้โอกาสแก่ประชาชนรักหมู่บ้าน รักตำบล รักอำเภอ รักจังหวัด และรักประเทศชาติตามลำดับ นั่นคือให้ประชาชนเข้าใจและเห็นจริงว่าเขาเป็นเจ้าของหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ ด้วยการให้เขาได้ใช้ประโยชน์จากหมู่บ้าน จากตำบล อำเภอ จากถนน จากสะพาน จากป่าไม้ จากอ่างเก็บน้ำ ฯลฯ ให้เขามีส่วนมีเสียงในการบริหารหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ ฯลฯ ถ้าทำได้และทำไปเรื่อย ๆ ทุกชั้นตอน ประชาชนทั้งหลายก็จะรักชาติบ้านเมืองด้วยความรู้สึกจริง ๆ ไม่ใช่รักแต่ปาก” (คำหมาน, 2524, 36)

สรุป

เมื่อระบบเศรษฐกิจยังแสดงความเหลื่อมล้ำและพัฒนาการที่ไม่สมดุลอย่างรุนแรง ระบบการศึกษาที่สะท้อนความเหลื่อมล้ำและพัฒนาการที่ไม่สมดุลทางการศึกษาออกมาอย่างรุนแรงด้วย เมื่อระบบการเมืองยังเป็นเผด็จการผูกขาดรวมศูนย์อำนาจ ระบบการศึกษาก็สะท้อนหลักสูตรและพฤติกรรมการเรียนการสอนที่ไม่เป็นประชาธิปไตย และทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และเมื่อระบบค่านิยมของสังคมยัง

คงถูกดูถูกขานาชาวไร่และกรรมกรว่าเป็นคนชั้นต่ำของสังคม ระบบการศึกษาที่สะท้อนเป้าหมายการศึกษาที่หลีกเลี่ยงความเป็นจริงในชีวิตสังคมของคนส่วนใหญ่ในสังคม ไปสู่การทะเยอทะยานเพื่อเรียนให้เป็นเจ้าคนนายคน หรือมีเงินมีอำนาจเพื่อค้ำประกันให้มีรายได้ดีและตำแหน่งสูงในวงการธุรกิจสมัยใหม่

สภาพที่ระบบการศึกษามีความสัมพันธ์แนบแน่นกับระบบเศรษฐกิจสังคมการเมืองของประเทศ ในลักษณะที่กล่าวมานี้เป็นสภาพที่เป็นอุปสรรคโดยตรงต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศ

ระบบการศึกษาที่จะเอื้ออำนวยต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศจึงต้อง เป็นระบบการศึกษาที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาความเป็นมนุษย์ของคนทั้งสังคม ซึ่งระบบการศึกษาดังกล่าวนี้ จะมีได้ก็ต่อเมื่อระบบเศรษฐกิจการเมืองของประเทศเป็นระบบที่เป็นธรรมและเป็นประชาธิปไตยเท่านั้น

บรรณานุกรม

1. *Nicholas Bennett, Barriers and Bridges for Rural Development*, (Bangkok : The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks, 1978).
2. นวลเพ็ญ วิเชียรโชติ และ วิรัชทร วิเชียรโชติ, "จะสร้างสรรค้คุณธรรมในสังคมไทยกันอย่างไร", *มิตรกร* (กันยายน 2517) : 27-30
3. อำนวย ทะพิงค์แก และ ชยันต์ วรธรรมะภักดิ์, "ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทย ในทัศนะของนักการศึกษา," รายงานการสัมมนาจริยธรรมในสังคมไทยฉบับจบ, โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี (พฤศจิกายน 2522) : 185-210.
4. เอกสิทธิ์ เศษะโกภิกขวัฒน์, "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย และภาวะเศรษฐกิจในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 4 (2520-24)," *วารสารรามคำแหง* (สิงหาคม 2522) : 56-69.
5. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *สำนักงานนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525-2529* (ตุลาคม 2524).
6. ทองดี เมืองตาม, "การพัฒนาชนบทกับการพัฒนาการเมืองระดับท้องถิ่น," *วารสารพัฒนาชุมชน* 19 (พฤษภาคม 2523) : 37-43.
7. สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี," *ปาจารย์สาร*, 9 (มกราคม 2525) : 1
8. *Somsak Tambunlertchai*, "Import Substitution and Export Expansion : An Analysis of Industrialization Experience in Thailand", Research Report Series No. 31, Faculty of Economics, Thammasat University, Bangkok, May 1981.

9. รั้งสรรค์ ณะพรพันธ์, "วิกฤติการณ์แห่งโครงสร้างและวิกฤติการณ์แห่งเส้นทางกาพัฒนาเศรษฐกิจ" บท ความสัมพันธ์ทางวิชาการเรื่อง วิกฤติการณ์เศรษฐกิจไทย 2522, จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 21-22 กุมภาพันธ์ 2523.
10. ณรงค์ เพชรประเสริฐ, "วิวัฒนาการทุนผูกขาดในประเทศไทย," กรุงเทพฯ ๑ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 252๕ (อิตส์านา).
11. เมธี คุตยจินดา, "ภาวะด้อยพัฒนา," วารสารรวมคำแหง, 6 (มกราคม 2522) : 1-19.
12. Jairus Banaji, "Backward Capitalism, Primitive Accumulation and Modes of Pro.," *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 3 No. 4, 1973.
13. ข้างจตุรัส, 1 (1 มิถุนายน 2525) : 11-14.
14. นายอดิศักดิ์ อาภาภิรม "การอภิปรายเรื่อง การพัฒนาเศรษฐกิจยุคต้นทศวรรษ 200 ปี" ที่สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 28 มกราคม 2525, หนังสือพิมพ์มาตุภูมิ (30 มกราคม 2525) : 11.
15. James Petras, "Neo Fascism: Capital Accumulation and Class Struggle in the Third world" in Bruce McFarlane, (ed.), **A Political Economy of Southeast Asia in the 1980's** (Adelaide: Veriken Press, 1979); ภาษาไทย ใน กองชัย อภิวัฒน์รั้งสรรค์ บก., *บรรณัทข้ามชาติ : โลกหน้าใหม่จักรพรรดินิยม*, (กรุงเทพฯ ๑ : ชมรมโรงงานเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2523), 139-163.
16. น. นิตินกร (นามแฝง), "ทปช : โลกหน้าใหม่ของพลังกลุ่มราษฎรอาสาสมัคร" เทศาภิบาล, 73 (ตุลาคม 2522) : 823-832
17. นิพนธ์ พัวพงศกร, "การจ้างงานในประเทศไทย : การสำรวจภาวะในชนบทและเมือง" การสัมมนาเรื่อง การจ้างงานในทศวรรษหน้า : ภาวะในเมืองและชนบท, จัดโดย สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 22-23 ธันวาคม 2524 โรงแรมอินทรา.
18. ฮารี ภูถักันท์, "การพัฒนาการศึกษาออกโรงเรียน เพื่อเสริมความมั่นคงของประเทศ (ฉบับย่อ)," รัฐชาติกรัษ, 22 (กรกฎาคม 2523).
19. M. Blang, "The Rate of Return to Investment in Education in Thailand", A Report to the NEC, Bangkok: NEC, December, 1971. (mimeo graph.)
20. ศุภชัย พานิชภักดิ์, "อัตราผลตอบแทนที่เปลี่ยนแปลงในการลงทุนในการศึกษา," ใน รักเมืองไทย เล่ม 2, ณรงค์ชัย อัครเศรณี และ รั้งสรรค์ ณะพรพันธ์ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ ๑ : โครงการตำราสังคมศาสตร์ ๑, 2519).
21. วัชร วิลาศเสขานนท์, อัตราผลตอบแทนของการลงทุนทางอาชีวศึกษา (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).
22. เสน่ห์ จามริก, "การเมืองกับการศึกษาของไทย," กรุงเทพฯ ๑ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, กุมภาพันธ์ 2523. (อิตส์านา)

23. ทองดี ทองผาย, “อภิปราย : การศึกษาเพื่อชนบท”, คุรุปริทัศน์, 7 (เมษายน 2525).
24. เอกวิทย์ ณ ถลาง, “อภิปราย : การศึกษาเพื่อชนบท”, คุรุปริทัศน์, 7 (เมษายน 2525).
25. กระมล ทองธรรมชาติ, “อุดมการณ์ของชาติกับการพัฒนาชาติไทย”, วารสารข้าราชการ, 24 (พฤษภาคม 2522).
26. อมร รักษาศักดิ์, “การพัฒนาอุดมการณ์และฟื้นฟูคุณธรรมของชาติ เพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมในสังคมไทย,” รัฐสารักษ์ 21 เมษายน 2522).
27. คำหมาน คนไค, “สอนให้รักชาติ”, คุรุปริทัศน์, 6 (มิถุนายน 2524).
28. ถวิล สมปอง, “คำให้สัมภาษณ์”, ในคุรุปริทัศน์, 7 (มกราคม 2525).
29. พิภพ ธงไชย, “คำให้สัมภาษณ์”, ในคุรุปริทัศน์, 7 (มกราคม 2525).
30. (ไม่ปรากฏนามผู้เขียน), “บทที่ 7 การศึกษากับอาณานิคมทางวัฒนธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีไทย-สหรัฐ ฯ”, ใน ไทยมองไทย : ทรรศนจากต่างแดน, พลศักดิ์ จิวไกรศิริ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย, 2524).

ปริทัศน์สารองค์การวรรณกรรม ฉบับครบรอบ 1 ปี

ประจำเดือนพฤศจิกายน 2525 ราคาเพียง 15 บาท

จุดใจและความคิดด้วยการอ่าน : - 1 ธันวาคม : งานเลี้ยงที่ต้องเลือกราชของ พลท.
 - สักซิงงในขบวนกรรมกรไทย ปี 26
 - ทนผูกขาดภายใน : แนวร่วมที่ต้องร่วมของขบวนประชาธิปไตยไทย
 - พบ “นักเขียนแห่งรัฐอันดับยอด” ของโปแลนด์
 - “หยาบๆ” เรื่องสั้นปัญหาของวัฒนธรรม วรรณกรรม
 ๑๓๑

ผู้ที่สนใจและห้องสมุดที่ยังไม่มี ปริทัศน์สาร เล่มก่อน ๆ และอยากมีเก็บไว้ ขอเสนอ
 ปริทัศน์สาร ฉบับห้องสมุด “ปกแข็งหนาดี” ในราคาพิเศษเพียง 100 บาท
 รวม 12 ฉบับ ตั้งแต่ ทัศมิตรปริทัศน์-ปริทัศน์ 1-6 จนถึงปริทัศน์สารฉบับที่ 5
 สนใจติดต่อ ห้างหุ้นส่วนจำกัดพันธมิตรปริทัศน์ 259/1 ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กทม.